ÇERÇEVE (FRAME) TEORİSİ BAĞLAMINDA TÜRK ATASÖZLERİNİN ANALİZİ

ANALYSIS OF TURKISH PROVERBS WITHIN THE FRAMEWORK OF FRAME THEORY

Haktan KAPLAN

73

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2025 Cilt: 34 No: 2 Sayfa: 1250-1268
https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil

DOI: 10.35379/cusosbil.1677078

Geliş Recieved: **15.04.2025**
Kabul Accepted **14.06.2025**

ÇERÇEVE (FRAME) TEORİSİ BAĞLAMINDA TÜRK ATASÖZLERİNİN ANALİZİ

ANALYSIS OF TURKISH PROVERBS WITHIN THE FRAMEWORK OF FRAME THEORY

Haktan KAPLAN [1]

Anahtar Kelimeler:
Frame Teorisi,
Atasözleri,
Yapay Zekâ,
ChatGPT,
DeepSeek.

Keywords:
Frame Theory,
Proverbs,
Artificial Intelligence,
ChatGPT,
DeepSeek

ÖZ

Çerçeve teorisi, bireylerin ve toplumların bilgiyi, olayları ve durumları nasıl algıladığını, yorumladığını ve organize ettiğini açıklayan bir yaklaşımdır. Bu teoriye göre, her insan çevresindeki bilgiyi belirli zihinsel çerçeveler (yani şemalar) kullanarak yapılandırır. Bu çerçeveler, hangi unsurların öne çıkarılacağı, hangi detayların göz ardı edileceği ve genel olarak nasıl bir yorum geliştirileceği konusunda belirleyici rol oynamaktadır. Bu çalışmada, Çerçeve (Frame) Teorisi bağlamında Türk atasözleri incelenmiştir. Atasözlerinin dilsel yapılarındaki bileşimsel rolü ele alınarak, çerçeve teorisinin temellerine dair genel bir bakış sağlanmış ve bu teorinin atasözlerinin anlam dünyasına katkıları tartışılmıştır. Çalışmada öncelikle Çerçeve (Frame) Teorisi detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmış, çerçeve kavramının ne olduğuna dair birtakım bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın ana kısmında ise araştırma yöntemi olarak "nitel içerik analizi" vasıtasıyla Türk Dil Kurumu'nun kurumsal web sayfasında "e-sözlük" olarak kullanıma açtığı 2.396 atasözünü içeren "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" isimli veri tabanı kullanılmıştır. Bu veri tabanında yer alan atasözlerine "belgesel tarama" metodu uygulanarak önceden belirlenen 30 anahtar kelime vasıtasıyla 140 atasözü örneklem olarak alınmıştır. Bu anahtar kelimeler belirlenirken ilgili kelimelerin iletişim unsuru barındırmasına dikkat edilmiştir. Örneklem grubu atasözleri daha sonra temel veri birimlerini oluşturan kategorilere ayrılmış ve her bir kategori için üç atasözü içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur. Bu kapsamda öncelikle atasözlerinin e-sözlükteki anlamı, ChatGPT ve DeepSeek'teki anlamları ve çerçeve anlamları verilmiştir. Araştırma sonucunda Frame Teorisi'nin dilin ve kültürün etkileşimini açıklamada önemli bir araç olduğu tespit edilmiştir. Sözlü kültür ürünlerinden olan atasözlerinin kültürel ve dilsel değerlerinin şekillenmesinde çerçevelerin ne denli önemli bir unsur olduğu görülmüştür.

ABSTRACT

Frame theory is an approach that describes how individuals and societies perceive, interpret, and organize information, events, and situations. According to this theory, each person structures the information around him using certain mental frameworks (i.e., schemas). These frameworks play a decisive role in determining which elements to highlight, which details to ignore, and what kind of interpretation to develop in general.

In this study, Turkish proverbs were examined through the lens of Frame Theory. By discussing the compositional role of proverbs in their linguistic structure, an overview of the foundations of frame theory is provided and the contributions of this theory to the world of meaning of proverbs are discussed. Initially, the Frame Theory is explained in detail, along with an introduction to the concept of "frame." In the main part of the study, the database named "Dictionary of Proverbs and Idioms", which contains 2,396 proverbs, and is available as an "e-dictionary" on the official website of the Turkish Language Association (TDK) was used as the primary data source. The analysis was conducted through qualitative content analysis. By applying the "documentary review" method to the proverbs in this database, 140 proverbs were taken as a sample through 30 keywords. These keywords were chosen based on their inclusion of communicative elements. The sample group of proverbs was then divided into categories that formed the basic data units, and three proverbs for each category were subjected to content analysis. In this context, the meaning of proverbs in the e-dictionary, their interpretations from ChatGPT and DeepSeek compared and accompanied by the frame-based interpretation. As a result of the research, it has been determined that the Frame Theory is an important tool in explaining the interaction of language and culture. It has been seen how important the frames are in shaping the cultural and linguistic values of proverbs, which are among the products of oral culture.

[1] Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Türk Dili Bölümü Başkanlığı, haktan.kaplan@gmail.com, Orcid No: 0000-0001-6693-6766.

Alıntılamak için/Cite as: Kaplan H. (2025) Çerçeve (Frame) Teorisi Bağlamında Türk Atasözlerinin Analizi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2), 1250-1268

GİRİŞ

Çerçeve yahut çerçeveleme teorisi günümüzde gerek betimleme gerekse çözümleme amaçlarıyla toplum bilimleri ve psikoloji, dilbilim ve söylem analizi iletişim ve medya araştırmaları, siyaset bilimi gibi farklı alanlarda yaygın olarak kullanılan bir metottur (Bateson, 1972; Van Dijk, 1977; Tversky ve Kahneman, 1981). Bu teori bağlamında toplumsal ilişkilere dair bir sorunun kapsamı çerçevelenirken aynı zamanda bağlamın ipuçlarını sunan değerler, inançlar ve farklı bakış açıları tanımlanmış olur.

Çerçeve teorisi veya bilinen adıyla Frame teorisi, bilgiyi ve deneyimleri anlama, yorumlama ve yapılandırmada kullanılan zihinsel çerçeveleri ifade etmektedir. Dolayısıyla bireyin belirli bir konuyu anlaması, o konunun nasıl çerçevelendiğine bağlıdır. Frame teorisi, özellikle dil ve iletişimde, insanların dünyayı nasıl algıladıklarını ve anlamlandırdıklarını açıklamak için kullanılan bir yaklaşımdır. Bu teoriye göre, insanlar bilgi ve deneyimleri belirli zihinsel çerçeveler içinde düzenlerler. Bu çerçeveler, bilgiye anlam katmak için kullanılan yapılandırılmış düşünce kalıplarıdır. Çerçeve teorisi, dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi açıklayan güçlü bir teoridir. Bu teoriye göre her bireyin zihni çerçevelerden ve şemalardan oluşmaktadır. Birey zihninde bulunan çerçeveler ve şemalar vasıtasıyla elde ettiği bilgiyi yapılandırır ve organize eder. Böylece bireylerin dünya görüşü, değerleri ve kültürel unsurları zihinlerinde bulunan çerçevelerin oluşumuna imkân sağlar (Goffman, 1974). Bu bağlamda çerçeve teorisi günümüzde bir toplumdaki dili, medyayı, politikayı ve bireylerin düşünsel süreçlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Çerçeve teorisi ilk olarak 1972 yılında Gregory Bateson tarafından ortaya atılmıştır. G. Beteson, psikolojik çerçeveleri, bir tür meta iletişim olarak işlemiş ve bu teoriyi etkileşimli mesajlar kümesinin mekânsal ve geçici bir şekilde sınırlandırılması olarak tanımlamıştır (1972, s. 197). Çerçeve teorisinin temeli, medyanın dikkatini belirli olaylara odaklaması ve ardından bunları bir anlam alanına yerleştirmesi ile hız kazanmıştır. Kavramı medya çalışmalarında yoğun olarak kullanan Entman'ın meşhur tanımına göre; çerçeveleme "algılanan bir gerçekliğin bazı yönlerini seçip onları bir iletişim metninde daha önemli hâle getirerek belli bir problem tanımını, neden sonuç yorumunu, ahlaki yargıyı ve/veya çözüm önerisini destekleyecek biçimde kullanmak" (1993, s. 52) demektir. Bu tanıma göre çerçevelemenin asli unsurları seçim ve öne çıkarma yoluyla önem atfetmedir. Entman'a göre çerçeveler sorunu tanımlar, nedenini teşhis eder, çareler önerir, meşrulaştırır ve çerçeveleniş biçimine göre farklı etkiler doğurabilir (1993, s. 52; Güran ve Özarslan, 2015, s. 37). Dolayısıyla çerçeve teorisi özünde; bir şeyin izleyiciye, dinleyiciye veya okuyucuya nasıl sunulduğunu; insanların bu bilgileri nasıl işleyecekleri konusunda yaptıkları seçimleri etkilemektedir. Böylece toplumun sahip olduğu çerçeveler vasıtasıyla verilmek istenen mesaj düzenlenip yapılandırılabilir.

Çerçeve teorisi yukarıdaki bilgilerden hareketle birçok alanda uygulanabilir. Söz gelimi; politika, eğitim gibi alanlarda bireyleri yönlendirmek bazı bilgilerin kabul edilebilir olmasını sağlamak için çerçeve teorisine başvurulabilir. Çerçeve teorisinin kullanıldığı bir diğer disiplin ise psikoloji bilimidir. Bu disiplinde çerçeve teorisi, insanların bilgi işleme süreçlerini ve düşünme biçimlerini anlamak için kullanılır. Medya ve iletişim alanında ise kullanılan dil ve anlatım biçimleri, belirli çerçeveleri aktive ederek halkın olayları veya durumları nasıl algıladığını gösterir. Böylece çerçeve teorisi kelimeler, ifadeler vasıtasıyla dinleyicilerin, izleyicilerin veya okuyucuların olayları yahut durumları nasıl anlamlandırdığını, dildeki anlamın nasıl oluştuğunu açıklamakta yardımcı olabilmektedir. Ezcümle çerçeve (frame) teorisi belirli bir bağlam içinde anlam ve bilgi organizasyonu sağlayan zihinsel bir yapı veya şablondur. Herhangi bir olayı, durumu veya nesneyi çerçevelenmiş şekilde düşünmemizi ve yorumlamamızı sağlar.

Çerçeve teorisi yukarıda da belirttiğimiz gibi farklı disiplinlerde kullanılmıştır. Uzun uzadıya onları burada ele almak çalışmamızın kapsamı gereği mümkün olmayacaktır. Çalışmada Türk atasözleri çerçeve teorisi kapsamında ele alınmıştır. Ancak öncelikle çerçeve teorisinin daha iyi anlaşılabilmesi için çerçeve kavramının ve özelliklerinin üzerinde durulması gerektiği kanısındayız. Bu kapsamda aşağıda çerçeve kavramı ve özellikleri üzerinde durulmuştur.

1. Çerçeve Kavramı ve Özellikleri

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan çalışmalarda, dış dünya hakkında bilgi edinme ve bu bilginin işlenme süreci, edebiyat ve dil araştırmalarının merkezine girmiştir. Bu süreç; insanın kendisini, çevresini tanıma ve değerlendirme çabasını yansıtan bilişsel faaliyetleriyle doğrudan ilişkilidir. 1980'li yıllardan itibaren hızla gelişen bilişsellik kavramı insan dili, davranışı ve düşüncesiyle şekillenen zihinsel süreçlerdeki kalıpları ortaya koymayı amaçlayan bir yaklaşım olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla bilişsellik; bireyin kendisini çevreleyen gerçeklikle ilgili edindiği bilgilerin değişimlerini incelemektedir.

Bilişsel açıdan bakıldığında, çerçeve teorisi, atasözlerinin iletişim süreçlerindeki ve folklor söyleminin düzenlenmesindeki rolünü anlamada önemli bir vasıtadır. Atasözlerinin semantik çerçevede incelenmesi ve çerçeve yapısının inşası, genel anlamda folklor metinlerinin çerçeve modelini oluşturmak için örnek teşkil edebilir. Dolayısıyla çerçeve teorisinin temel varsayımı, bir konunun farklı bakış açılarıyla ele alınabileceği ve bu farklı bakış açılarının, çeşitli değer veya düşünceler ışığında çıkarımlar ve yorumlar üretilebileceği fikrine dayanır. Daha kesin bir ifadeyle çerçeve; bir bireyin tutumunu, herhangi bir nesneye ilişkin değerlendirici inançlarının toplamını geleneksel bir beklenti-değer modeliyle sunar.

1.2. Çerçeve ve Kültür

Çerçeve, geleneksel kültürel bilgiye dayanır ve daha da önemlisi, bir çerçevede depolanan bilgi, bir dil topluluğundaki insanlar tarafından paylaşılır. Bu durum, çerçevenin kültürle sayısız bağlantısı olduğunu kanıtlar. Aynı vatanda, aynı coğrafyada yaşayan insanlar aynı tarihi geçmişi ve benzer gelenekleri paylaştıklarından aynı kültüre mensup bireyler olarak bilinirler. Neticede deneyimlerinin benzerliği, aynı olaylar için aynı çerçeveleri paylaşma olasılığını üretir.

Çerçeve (Batı bilim terminolojisinde frame) teorisinin esası E. Goffman tarafından "Frame Analysis" (Çerçeve Analizi) adlı kitapta konulmuştur (1974). Goffman, insanların dünyalarında olup biteni birincil çerçeveler aracılığıyla yorumladıklarını ileri sürer. E. Goffman'ın çerçeve analizi aslında sosyolojik bir yaklaşım olup daha sonra kültüre, tarihe ve özellikle de dilbilime uygulanmıştır. Özetle çerçeve teorisi, dil ve düşünce arasındaki ilişkileri anlamak ve bilgi işleme süreçlerini açıklamak için kullanılan bir teoridir. Çerçeve teorisi, bilgiyi anlamak, organize etmek ve iletmek için zihinsel çerçevelerin nasıl kullanıldığını inceler. Başka bir ifadeyle çerçeve (frame) analizi dil ve iletişimde, insanların dünyayı nasıl algıladıklarını ve anlamlandırdıklarını açıklamak için kullanılan bir yaklaşımdır. Daha somut şekilde insanlar bilgi ve deneyimleri belirli zihinsel çerçeveler içinde düzenlerler. Bu çerçeveler, bilgiye anlam katmak için kullanılan yapılandırılmış düşünce kalıplarıdır.

Çerçeveler, kullanıcı tarafından doğal kabul edildiği için birincil modelleştirici sistem olarak kabul edilir. Goffman, birincil çerçeveler içinde iki ayrım olduğunu belirtir ve toplumumdaki günlük yaşamda, iki geniş birincil çerçeve sınıfı arasında, yani doğal ve sosyal çerçevelerin varlığını bildirir. Her ikisi de bireylerin verileri yorumlamasına yardımcı olma rolünü oynar. Deneyimleri daha geniş bir toplumsal bağlamda anlaşılabilir olan bu birincil çerçevede doğal ve sosyal çerçeveler arasındaki fark işlevseldir (Goffman, 1974).

Doğal çerçeveler, olayları fiziksel olaylar olarak tanımlar, doğal alıntıyı tam anlamıyla alır ve olayların nedenselliğine herhangi bir sosyal güç atfetmez. Somut şekilde doğal çerçeveler, yönlendirilmemiş, tayin edilmemiş, canlandırılmamış, istikametlendirilmemiş, "tamamen fiziksel" olarak görülen olayları tanımlar. Sosyal çerçeveler, olayları diğer sosyal oyuncuların (insanların) kaprisleri, hedefleri ve manipülasyonları nedeniyle sosyal olarak yönlendirilen olaylar olarak görür. Sosyal çerçeveler, doğal çerçeveler üzerine kuruludur. Bu çerçeveler ve iletişimimizde oluşturdukları çerçeveler, verilerin nasıl yorumlandığını, işlendiğini ve iletildiğini büyük ölçüde etkiler.

Frame teorisinin uygulanabilecek alanlarından bir de iletişimsel araç olan paramiyolojik birimler yani atasözleri ve deyimlerdir. Nitekim modern dilbilimin temel sorunlarından birisi de iletişimsel oluşumların iç yapısının, özellikle genel ve özel, eski ve yeni vb. unsurlar arasındaki ilişki açısından tanımlanmasına olanak sağlar.

Atasözlerinin yapısı çerçeve anlayışı ile örtüştüğünden

Türk atasözlerinin çerçeve (frame) teorisi bağlamında incelemek bu kalıp ifadelerin zihinsel mekanizmasını anlamaya yardımcı olacaktır. Böylece çerçeve teorisi sayesinde dilin yalnızca gramatikal bir yapı olmadığını aynı zamanda çevremizi anlamlandıran, deneyimlerimizi organize eden ve bilişsel süreçlerimizi şekillendiren bir sistem olarak ele alınmasını sağlamış olacağız.

2. Çerçeve (Frame) Teorisine Göre Türk Atasözleri

Birey dil aracılığıyla içinde yaşadığı dünyayı anlamlandırır. Ayrıca bir toplumun karakteri, düşünce ve sanatsal dünyasının özellikleri yine dil aracılığıyla anlaşılabilir. Atasözleri de bu minvalde oldukça önemli bir işlevi üstlenmektedir. Toplumların manevi dünyası, bilgi birikimi gibi birçok unsur atasözleri vasıtasıyla anlaşılabilmekte ve gelecek kuşaklara taşınabilmektedir.

Atasözlerinin çerçeve (frame) teorisi kapsamında incelenmesi, kültürel, toplumsal ve ahlaki değerlerin dilsel ifadeler aracılığıyla nasıl aktarıldığını ortaya çıkarmaya katkı sunmaktadır. Çerçeve (frame) teorisi, dilin dünyayı nasıl şekillendirdiğini, insanları nasıl düşündürdüğünü ve belirli sosyal bağlamlarda anlamların nasıl yapılandığını analiz etmek için güçlü bir yaklaşımdır. Atasözlerinin frame teorisi açısından incelenmesi bir toplumu dilsel ve kültürel açıdan anlamanın yanı sıra sosyoloji, psikoloji, gibi kültürel çalışmalar ve diğer sosyal bilimler için önemli bilimsel katkılar sağlayabilir. Bu katkılardan bazılarını şöyle özetleyebiliriz:

Çerçeve teorisi aracılığıyla dil ve anlam yapısı belirlenebilir. Bu teori aracılığıyla insanların kullandığı dile nasıl bir anlam yüklendiği, bireylerin nasıl algıladığı öğrenilebilir. İşte bu anlamlandırma ekseninde çalışmamızın konusu olan atasözleri büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü atasözleri belirli bir durumu veya olayı bir çerçeve içinde sunar ve bu çerçeve atasözlerinin ait olduğu toplumun olayları algılama biçimini de gözler önüne serer. Dolayısıyla atasözlerinin kapsamında yer alan birtakım değerler örneğin, adalet, dostluk, dürüstlük, aile vb. unsurların toplumda nasıl inşa edildiği atasözleri aracılığıyla algılanabilir. Frame teorisi de bu kapsamda belirli çerçeveleri açıklamada bizlere yardımcı olmaktadır. Örneğin, "İyilik yap denize at, balık bilmese de hâlik bilir." (Çobanoğlu, 2020, s. 294) atasözü kötülüğe karşı iyilik yapılması gerektiğini, iyiliğin herhangi bir karşılık beklemeden olması gerektiği üzerinde durmuştur. Bu durum toplumun yapısını belirli çerçeveler üzerinden anlaşılmasını kolaylaştırmakadır.

Sosyal ve kültürel normları inceler. Çerçeve teorisinin atasözleri bağlamında bir diğer önemli işlevi de toplumların kültürel değerlerini ve toplumsal normlarını ele almasıdır. Söz gelimi; "Ülkeden geçilir, töreden geçilmez." (Çobanoğlu, 2020, s. 494) atasözü uzun yıllardır Türk sözlü kültüründe var olan bir ifadedir. Bu ifadenin bir benzeri DLT de yer almaktadır. "El qalır, törü kalmas." (Atalay, 2013) Yukarıda ifade edilen atasözleri devletten vazgeçilebileceğini ancak töreden vazgeçilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Türk kültüründeki sosyal ve kültürel normların oldukça önemli olduğunu belirtmektedir. İşte bu bağlamda çerçeve teorisi Türk kültürünü çerçevelerken sosyal ve kültürel normaları, kaideleri göz önünde bulundurur.

Sosyal ve psikolojik perspektifler sunar. Atasözlerinin bir diğer önemli özelliği ise ait olduğu toplumdaki bireylerin davranışlarını ve psikolojik özelliklerini yansıtmasıdır. Bu kapsamda Türk atasözlerine baktığımız zaman hatalardan ders çıkarmanın önemine işaret eden birçok atasözüne tesadüf etmekteyiz. Türk atasözlerinde hata yapmanın psikolojik olarak bireyi motive ettiğine dair birçok veri bulunmaktadır. Örneğin dillere pelesenk olmuş "Hatasız kul olmaz" (Çobaoğlu, 2020, s. 263) atasözünün arka planında bir motivasyon unsuru bulunmaktadır. DLT'de yer alan "Yazmas atım bolmas, yangılmas bilge bolmas" (Atalay, 2013) (Hiç ıskalamayan atıcı olmaz ve hiç yanılmayan bilgin olmaz) atasözü de bu minvalde oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu atasözleri Türk toplumunun zorluklar karşısında yılmadığına dair bir çerçeve çizmektedir.

Ahlaki ve etik değerler hakkında bilgi verir. Yukarıda da çoğu kez belirttiğimiz gibi atasözleri bir toplumun ahlaki ve etik değerleri hakkında ipuçları sunar. Örneğin; "Ayağını yorganına göre uzat.", "Bugünkü işini yarına bırakma.", "Yolda kal, yoldaştan kalma." (Çobanoğlu, 2020, s. 14) vb. atasözleri Türk toplumunun ahlaki çerçevesi hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Frame teorisi bu tip atasözlerinin nasıl bir ahlaki çerçeve çizdiğini Türk

toplumunun bu değerleri nasıl koruduğunu anlamaya imkân sağlar.

Toplumsal güç dinamiklerini etkiler. Atasözlerinde bir toplumun sosyal farklılıklarını, inançlarını ve geleneksel yapılarını görmek mümkündür. Bunun yanında atasözleri; toplumun hiyerarşik yapısını, cinsiyet rollerini, sınıf farklılıklarını ve diğer sosyal dinamiklerini çerçeveler hâlinde sunar. Ayrıca atasözlerinde toplumun yapısı gereği dikotomik bir bağlantı söz konusudur. Bir başka ifadeyle atasözlerinde kadının doğa, erkeğin ise akılla ilişkisi söz konusudur (Eroğul, 2025, s. 47). Örneğin; "Dost başa bakar, düşman ayağa.", "Ananın bahtı kızına.", "Baykuşun kısmeti ayağına gelir.", "Gelin çiçek, her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan." (Çobanoğlu, 2020, s. 14, 27) bu atasözlerinde Türk toplumunun sosyal ilişkilerini, topluma yön veren duygu ve düşünceleri görmek mümkündür.

Anlamsal ilişkileri inceler. Atasözlerinin en önemli işlevlerinden biri de içerisinde yer alan anlam özellikleridir. Bir atasözü ait olduğu toplumun dil özelliklerinin yanında metaforlara da yer verir. Bu metaforlar ait oldukları toplumun dünya görüşünü ve olaylara yaklaşımını yansıtır. Örneğin; "Yazın başı pişinen kışın aşı pişer.", "Yel esmese yaprak kıpırdamaz.", "Yer doymadıkça il doymaz." (Çobanoğlu, 2020, s. 441-443) atasözlerinde yer alan anlam metaforları Türk toplumunun yapısı hakkında bir çerçeve çizer.

Atasözleri ortaya çıktığı zamanı kapsadığı gibi zamanla farklı anlamları da bünyesine alır, konseptual inceleme yapar. Konseptualizm olarak yorumlayabileceğimiz bu durum atasözleri üzerinde de görülmektedir. Yani atasözleri zamanla ve mekânla bağlantılı olarak farklı anlamlar kazanabilir. Ancak özü itibarıyla kastedilen şey aynıdır. İşte burada frame teorisi devreye girer ve bir atasözünü açıklarken tarihsel bağlamları yani çerçeveleri gün yüzüne çıkarır. Atasözlerinin çerçeve bakımından analizi, bu kelimelerin zamanla nasıl geliştiğini ve çeşitli bağlamlarda nasıl yorumlandığını anlamaya yardımcı olur. Örneğin, "Yogurqanda artuq adaq kösülse üşiyür" (Çobanoğlu, 2020, s. 106) atasözü döneminde, ayağını yorgandan fazla uzatırsan üşür, anlamında kullanıldığı gibi insanın haddini bilmesini öğütlemek için de kullanılmıştır. Ancak günümüzde ise bu anlamlarından sıyrılan bu atasözü ekonomik tasarrufu öğütlemek için kullanılmaktadır. Sonuç olarak tarihsel bağlantıları da göz önüne alırsak bahsi geçen bu atasözü içerisinde yer aldığı çerçevenin dışına çıkmamıştır.

Evrensel ve kültürel farklılıkları inceler. Atasözlerinin frame teorisi aracılığıyla incelenmesi birtakım evrensel değerlerin kültüre özgü değerlere nasıl dönüştüğünü anlamamıza yardımcı olur. Örneğin; bir İngiliz atasözü olan "Roma'da Romalılar gibi davran.", atasözü "Müslüman mahallesinde salyangoz satılmaz." (Arık, 2013, s. 18) atasözüne dönüşmüştür. Bu dönüşüm evrensel bir değerin kültüre özgü bir değere dönüştüğünün en somut örneğidir. Bu dönüşümün altında yatan ise çerçevelerdir. Frame teorisi ise bu çerçeveleri açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bir başka örnek olarak DLT'de yer alan "Emgek eginde qalmas" (Atalay, 2013) (Zorluklar yoksunların ve eziyet çekenlerin omuzlarına yüklenmiş kalmaz) atasözünü gösterebiliriz. Bu atasözü İnşirah suresinin 5. ayetine atıf niteliğindedir. İlgili ayette geçen "Muhakkak, her güçlükle beraber bir kolaylık vardır." (İnşirah/5) ifadesi DLT'de yer alan atasözünde çerçeveler yardımıyla kültürel bir değere dönüşmüştür.

Tüm bunlardan yola çıkarak Türk kültürüne haiz olan çerçeveler gerek yazılı gerekse sözlü kültür ürünlerini şekillendirmiştir. Atasözleri ise bu çerçeveleri etkileyebilir, şekillendirebilir ve yeniden yapılandırabilir. Buradan hareketle Türk atasözleri arasından birtakım anahtar kelimeler vasıtasıyla seçilen atasözleri üç aşamalı olarak bir analize tabii tutulacaktır. Öncelikle seçilen atasözlerinin Türk Atasözleri ve Deyimler E-Sözlüğü'ndeki anlamı, sonrasında yapay zekâdaki anlamı ve en son frame (çerçeve) teorisine göre yorumu yapılacaktır.

YÖNTEM

Araştırmada yöntem olarak nitel içerik çözümlemesi kullanılmıştır. Bahsi geçen yöntem kapsamında birbirine benzeyen verilerin belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmesi, anlaşılır bir biçimde düzenlenmesi ve yorumlanmasından oluşan bir dizi işlem gerçekleştirilmiştir. Uygulamaya kelime/söz temelinde yapılan taramayla sözlü iletişim olgusu/unsuru/edimlerine yönelik gönderiler taşıdığı tespit edilen

140 Türk atasözünün derlenmesi ve örneklem grubuna dâhil edilmesiyle başlanmıştır. Daha sonra ise örneklem grubu atasözleri sözlü iletişim sürecine ilişkin kavramsal çerçeveye istinaden belirlenen ve "temel veri birimleri"ni oluşturan kategorilere ayrılmış ve her bir kategori için üç atasözü içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur.

1. Veri Toplama

Araştırma kapsamında verilerin toplanması "ikincil kaynaklar" vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Birincil kaynaklar; konuyla ilgili olarak yazılmış ya da derlenmiş olan ilk-ham- bilgilerin yer aldığı kaynakları; ikincil kaynaklar ise birincil kaynaklara dayanarak yapılmış olan çalışmaları kapsamaktadır (Dinler, 2012, s. 74). Araştırmada veri toplama aracı olarak "belgesel tarama" yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında uygulanan "belgesel tarama", elektronik sözlük üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın verilerinin toplanması için Türk Dil Kurumunun resmi web sayfasında yer alan "Türk Atasözleri ve Deyimler E-Sözlüğü" kullanılmıştır.

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini TDK'nın web sayfasında e- sözlük olarak yer alan ve 2.396 atasözünü içeren "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" veri tabanı oluşturmaktadır[2]. Araştırmanın örneklem grubu; anahtar kelimeler doğrultusunda TDK'nın "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" üzerinden yapılan tarama ile oluşturulmuştur.

Bahsi geçen web sitesinde gerçekleştirilen taramayla veri tabanında sözlü iletişim olgusu/unsurları/biçimlerine ilişkin açık/örtük gönderimler taşıdığı düşünülen atasözleri tespit edilmiştir. Atasözleri kelime itibarıyla sözlü iletişime aracılık eden "dil", kulak", "ağız", "diş" gibi uzuv isimleri; "söz", "gem", "haber", "dedikodu", "sohbet", "dırdır", "birlik", "nasihat" terimleri ve "konuşmak", "söylemek", "anlatmak", "açıklamak", "buyurmak", "sormak", "demek", "duymak/işitmek", "dinlemek", "susmak", "paylaşmak" eylem isimleri vasıtasıyla taranmış ve sözlü iletişim olgusu/unsurları/biçimleri açısından anlamlı bulunanlar çalışma kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda çalışmada örneklem grubunun belirlenmesi için kullanılan anahtar sözcüklerin listesi Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışmanın Örneklem Grubunun Belirlenmesi İçin Kullanılan Anahtar Sözcükler

Örneklem Grubunun Belirlenmesi için Kullanılan Anahtar Sözcükler		
İSİM		FİİL
Söz/Laf/Kelam/Gem	Yardım	Konuşmak
Dil	Nasihat	Söylemek
Ağız	Doğru	Demek
Kulak	Zikir	Anlatmak
Dedikodu	Sağır	Açıklamak
Birlik	Diş	Duymak/İşitmek
Dır Dır	Talkın	Dinlemek
Sohbet	Yalan	Susmak
Sükût	Haber	

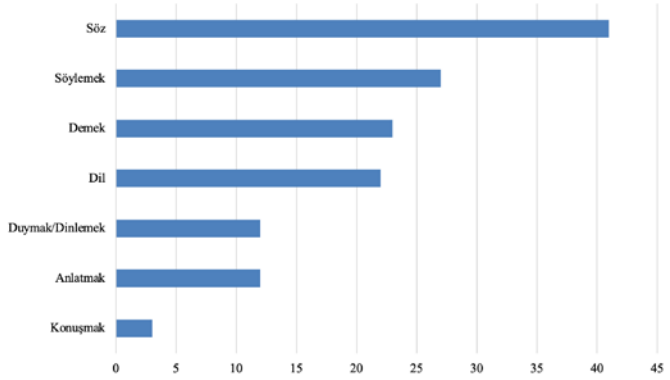
"Atasözleri ve Deyimler E-Sözlüğü" Tablo 1'de sunulan anahtar sözcükler vasıtasıyla taranmış, sözlü iletişim olgusu/unsurları/biçimleri açısından anlamlı bulunan atasözleri araştırma kapsamına alınarak çalışmaya dahil edilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Örneklem grubunu oluşturan atasözleri incelendiğinde sözlü iletişim olgusu/unsurları/biçimleri kapsamında toplam 140 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerinden 99'unun(%70) fiil, 41'inin (%30) ise isim odaklı bir mesaj aktarımı gerçekleştirdikleri görülmektedir. Atasözlerinin yarıdan fazlasının fiil odaklı olmasının sebebi; alıcıların davranışlarını değiştirmeye ve onları arzu ettikleri yönde harekete geçirmeye verilen önem ile açıklanabilir.

Çalışma kapsamında incelenen 140 atasözünün, niceliksel özellikleri itibarıyla tespit ettiğimiz sonuçlar şu şekildedir: Sözlü iletişim olgusu/unsurları/biçimleri gönderimde 140 atasözünden 41'inin (%29,29) "söz"; 27'sini (%19,29) "söylemek; 23'ünün (%16,43) "demek"; 22'sinin (%15,71) "dil"; 12'sinin (%8,57) "anlatmak"; 12'sinin (%8,57) "duymak/dinlemek", 3'ü (%2,14) "konuşmak" temalı olduğu görülmektedir. "Söz" sözcüğünün diğer anahtar sözcüklere oranla belirgin bir fazlalık taşımasının nedenini, bu sözcüğün örneklem grubuna "söz söyleme"nin dışında "söz verme-yemin etme" (8 gönderim) ve "nasihatte bulunma" anlamları (5 gönderim) ile dâhil edilmesi oluşturmaktadır. Şekil 1'de bu durum gözler önüne serilmiştir.

2. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri, Erişim tarihi: 20.02.2025.

Şekil 1. Örneklem Grubunu Oluşturan Atasözlerinin İçerdiği Anahtar Sözcüklerin

Tabloda yer alan oranlar incelendiğinde en fazla "söz" temalı atasözlerine, en az ise "konuşmak" temalı atasözlerine rastlanmıştır. "Anlatmak" ve "duymak/dinlemek" temalı atasözlerinin oranı ise aynıdır. Örneklem grubunu oluşturan atasözlerinin sayısının fazla olması; söz konusu atasözlerinin sözlükteki, yapay zekâdaki ve frame (çerçeve) teorisine göre anlamının tek bir başlık altında sunulmasına engel olmaktadır. Bu kapsamda ilgili atasözleri;

- "Dil" ve "Söz" Sözcüklerini İçeren Atasözleri
- "Konuşmak", Söylemek-Demek" Sözcüklerini İçeren Atasözleri
- Anlatmak" Sözcüğünü İçeren Atasözleri
- "Duymak/İşitmek" Sözcüklerini İçeren Atasözleri

hâlinde gruplandırılmıştır. Bu gruplandırma sonucunda 140 atasözünden rastgele seçilen toplamda 21 atasözü frame teorisi bağlamında analiz edilmiştir. Yukarıda yer alan kategorilerde analiz edilen atasözlerinin sayısı şu şekildedir: "Dil" ve "Söz" sözcüklerini içeren atasözlerinden 6; "Konuşmak", "Söylemek" ve "Demek" sözcüklerini içeren atasözlerinden 9; "Anlatmak" sözcüğünü içeren atasözlerinden 3; "Duymak-İşitmek" sözcüklerini içiren atasözlerinden ise 3 atasözü analiz edilmiştir.

1. "Dil" ve "Söz" Sözcüklerini İçeren Atasözleri

Çalışmada yer alan bulgular incelendiğinde, örneklem dâhilinde sunulan 140 atasözünden 41'inin (29,29) söz; 22'sinin (%15,71) "dil" sözcüğüne gönderimde bulunduğu görülmüştür. Atasözlerinde insanı tanımlayan ve toplumda olumlu/olumsuz olarak genel kabul gören pek çok insan niteliğinin dilden kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Buna göre insanın yapı taşının, onun dilinde gizli olduğuna işaret edilmektedir. Dolayısıyla bireyin benliği ve kimliği, dilini kullanma şekliyle doğrudan ilişkili olarak değerlendirilebilmektedir (Pazarkaya, 2011, s. 67-68; Gönen, 2015, s. 185).

Aşağıdaki tabloda "dil" ve "söz" sözcüklerini içeren atasözlerinin tam listesi yer almaktadır. Görüldüğü üzere toplam 63 atasözü tespit edilmiştir. Çalışmamızın kapsamı gereği bu anahtar kelimeleri (dil ve söz) içeren atasözlerinden toplam 6 tanesi frame teorisi bağlamında açıklanacaktır.

Tablo 2. “Dil” ve “Söz” Sözcüğünü İçeren Atasözleri

	“Dil” Sözcüğünü İçeren Atasözleri	“Söz” Sözcüğünü İçeren Atasözleri
1	Baş dille tartılır.	Ağanın gözü, yiğidin sözü.
2	Bıçak yarası geçer (onulur), dil yarası geçmez (onulmaz).	Ağlar gözden, sahte sözden kendini sakın.
3	Bir ağızdan çıkıp (çıkan) bin dile (ağza) yayılır.	Akıllı, sözünü akılsıza söyletir.
4	Borçlunun dili kısa gerek.	Ardıcın közü olmaz, yalancının sözü olmaz.
5	Buğday ekmeğin yoksa buğday dilin de mi yok?	Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar.
6	Bülbülün çektiği dili belası.	Dost sözü acıdır
7	Dil ebsem (olsa) baş esen (esendir).	İnsan sözünden (ikrarından), hayvan yularından tutulur.
8	Dilden gelen elden gelse, her fukara padişah olur.	İyi insan sözünün üstüne gelir.
9	Dile gelen ele gelir.	Karı koca bir sözle yakın, bir sözle uzaktır.
10	Dili olsa da söylese (anlatsa).	Sakalım yok ki sözüm dinlensin.
11	Dilim seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim.	Sözü mü olur?
12	Dilin cirmi küçük, cürmü büyük.	Sözü söyle alana, kulağında kalana.
13	Dilin kemiği yok.	Suyun sessizinden, insanın sözsüzünden korkmalı.
14	El elden kalmaz, dil dilden kalmaz.	Tarlada izi olmayanın harmanda sözü (yüzü) olmaz.
15	Dilsizin dilinden anası anlar.	Ulu sözü dinlemeyen, uluyakalır.
16	Dille düğümlenen, dişle çözülmez.	Yiğidin sözü, demirin kertiği.
17	İki kulak bir dil için.	Söz sözü açar
18	İnsanın eti yenmez, derisi giyilmez; tatlı dilinden başka nesi var.	Çok söz (laf) yalansız, çok para (mal) haramsız olmaz.
19	Kör (kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile (yavuz).	Laf (söz) torbaya girmez.
20	Sofrada elini, mecliste dilini sakla.	Lafla (söz ile) peynir gemisi yürümez.
21	El yarası onulur, dil yarası onulmaz.	Selam para, kelam (söz) para.
22	Dilini eşek arısı soksun.	Kuru laf (söz) karın doyurmaz.
23		Büyük lokma ye büyük söz söyleme.
24		Gafile kelam (söz), nafile (söz) kelam.
25		Tatlı söz dinletir, tatsız söz esnetir.
26		Söz gümüşse sükût altındır.
27		Su küçüğün, söz (sofra, yemek) büyüğün.
28		Tatsız aşa su neylesin, akılsız başa söz neylesin.
29		Acı (kötü) söz insanı (adamı) dinden çıkarır, tatlı söz yılanı inden çıkarır.
30		Söz var gelir geçer, söz var deler geçer.
31		Söz ağızdan çıkar.
32		Söz dediğin yaş deridir, nereye çekersen oraya gider.
33		Doğru söz yemin istemez.
34		Ağaç ucuna yel değer, güzel kişiye söz değer.
35		Haklı söz, haksızı Bağdat’tan çevirir.
36		Adam olana bir söz yeter.
37		Bin nasihatten bir musibet yeğdir.
38		İyi nasihat verilir, iyi ad verilemez.
39		Bir felaket bin nasihatten yeğdir.
40		Dervişin fikri ne ise zikri de odur.
41		Ele verir talkını (telkini), kendi yutar salkımı.

1.1. "Dil" ve "Söz" Sözcüklerini İçeren Atasözlerinin Analizi

Baş dille tartılır.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Kişinin aklı, söylediği sözlerle ölçülür.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, bir insanın değerinin ya da yetkinliğinin, yalnızca sahip olduğu bilgi ve düşüncelerle değil, bunları nasıl ifade ettiğine de bağlı olduğunu anlatır. Yani, zekâ, fikir ve tecrübe gibi nitelikler, iyi bir dille ortaya konulabiliyorsa daha anlaşılır, ikna edici ve etkili olur. Toplumda, özellikle de tartışma ve münazaralarda, kişinin sözlerinin ve anlatım becerisinin ne kadar önemli olduğunu vurgular.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Çerçeve teorisi bağlamında bahsi geçen atasözü kişinin aklının yetenekleri ve bunun neticesinde ortaya koyduğu cümlelerle ölçülür. Dolayısıyla bu atasözü aynı zamanda toplumsal statüye de vurgu yapmaktadır. Bireyin eğitimi, çevresi ve ailesi onun kelime dağarcığını ve düşünme yeteneğini etkilemektedir. Yani bu atasözü zekâ, fikir, tecrübe ve eğitim çerçevelerini içermektedir.

Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Hakaret, ağır söz vb. gönül kırıcı davranışların hiçbir zaman unutulmaz.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, fiziksel yaraların (örneğin bıçak yarasının) zamanla iyileşip geçebileceğini, ancak sözlerin (dil yarası) insan ruhunda kalıcı ve derin izler bırakabileceğini ifade eder. İnsanların söyledikleri, özellikle kırıcı veya incitici sözler, uzun süre akıldan çıkmayıp kalıcı duygusal yaralara neden olabilir. Bu yüzden, sözlerimizin gücünü göz önünde bulundurarak, karşılarımızdaki bireylere karşı daha dikkatli ve özenli olmamız gerektiğini anlatır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Çerçeveler katmanında düşünüldüğünde bu atasözü; bireyin düşünüp de konuşması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla metnin alt katmanında düşünce ve söz ilişkisi yatmaktadır. Bir başka deyişle çok düşünüp az söylemeyi vurgulamaktadır. Aksi takdirde kırıcı, incitici bir sözün bıçak yarasından daha çok can acıttığı ve yıllar geçse de insanın hafızasından silinemeyeceğini çerçeveler bağlamında ifade etmektedir.

Bir ağızdan çıkıp (çıkan) bin dile (ağza) yayılır.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Ortaya atılan bir söz çok çabuk yayılır.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, bir kişinin söylediği sözlerin ne kadar hızlı ve geniş kitlelere ulaşabileceğini vurgular. Yani, tek bir ağızdan çıkan söz, kolaylıkla binlerce farklı kulaktan duyulabilir; bu da özellikle söylenti, dedikodu veya yanlış anlaşılmaların kontrolsüz yayılmasına işaret eder. Dolayısıyla, sözlerimizi seçerken ve ifade ederken dikkatli olmamız gerektiğini hatırlatır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Metnin alt katmanı söz ve düşünce ilişkisini barındırmaktadır. Bir sözün düşünülmeden söylenmesi yanlış anlaşılmalara yol açacağından bu durumun kişinin kontrolünden çıkacağını ifade etmektedir. Bu metnin çerçeve boyutunu değerlendirirken sizin ne konuştuğunuzdan ziyade karşıdakinin ne anladığını göz ardı etmemek gerekir.

Ağlar gözden, sahte sözden kendini sakın.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Kendini acındıranlardan kork.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, insanları gözyaşlarına ve samimiyetsiz sözlere karşı dikkatli olmaya çağıran bir öğüttür. Bu ifade, bazen insanların duygularını manipüle etmek için gözyaşlarını veya yalan sözleri kullanabileceğini hatırlatır. Dolayısıyla, her gözyaşına veya söze hemen inanmamak, temkinli olmak gerektiğini vurgular.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Metnin alt katmanında tecrübe olgusu barındıran bu sözde her ağlayana ve her güzel söz söyleyene kanılmaması gerektiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla frameler düşünüldüğünde bu atasözü tecrübe çerçevesinde bir öğüt vermektedir.

Akıllı, sözünü akılsıza söyletir.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Başkası adına konuşmak, insanın başını derde sokar.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, zeki ya da kurnaz kişilerin kendi çıkarlarını ya da düşüncelerini doğrudan ifade etmek yerine, daha az düşünceli veya akılsız

insanların ağzından çıkarmayı tercih ettiklerini anlatır. Böylece, asıl gücün ve niyetin kimin arkasında olduğunun fark edilmesi zorlaşır. Bu deyim, söylenen sözün kaynağını sorgulamanın önemine dikkat çeker; çünkü herkesin ağızdan çıkan söz aynı derecede güvenilir olmayabilir.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Yukarıdaki atasözüne benzer olarak alt katmanında tecrübe barındıran bir metindir. Akıllı kişiler kendi çıkarları için düşüncelerini dolaylı olarak kendinden daha akılsız olanlara söyletir. Dolayısıyla frameler bağlamında tecrübeyi ve zekâyı ifade eden bir atasözüdür.

Ardıcın közü olmaz, yalancının sözü olmaz.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Ardıç ağacının ateşi çabuk geçer, kül olur; yalancının sözü de böyledir, ona da güvenilmez.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, yalancının sözünün temelinin olmadığı, yani güvenilirliğinin sıfır olduğu anlamını taşır. "Ardıcın kökü olmaz" ifadesi, ardıç ağacının görünür bir kökü olmaması gibi, yalancının da sağlam bir temeli, yani doğru ve dürüst bir söz kaynağı bulunmadığını ima eder. Bu yüzden, yalancıların sözlerine güvenilmemesi gerektiğini vurgular.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Bu atasözü doğayla ilişki kurarak bir olguyu sunmuştur. Nasıl ki ardıç ağacının kökü görünmüyorsa yalancı bir kişinin de sözünün görünmeyeceği, güvenilir olmayacağı ifade edilmiştir. Alt metninde öğüt, tecrübe ve doğa ilişkisi üçgeninde bireyi topluma hazırlamaktadır.

İlk gruptaki atasözlerinin frame teorisi açısından değerlendirilmesi, zihinsel çerçevelerin nasıl oluşturulduğunu ve bunların bireyin veya varlığın doğal özellikleri ve eğilimleriyle, yaşadığı deneyimler ve elde ettiği sonuçlarla nasıl ilişkilendirildiğini gösterir. Bu çerçeveler, belirli bir bağlamda gücün ve etki alanının nasıl işlediğini, gözlem, deneyim ve akıl yoluyla öğrenmenin önemini, kişisel gelişim ve çabanın rolünü vurgulamaktadır. Ayrıca, deneyim ve bilgi birikiminin, kişisel başarıya ulaşma ve yön bulmada nasıl belirleyici faktörler olduğunu, gerçek durumu anlayabilme becerisinin ne kadar önemli olduğunu ve yüzeysel değerlendirmelerle daha derinlemesine analizlerin nasıl farklı sonuçlara yol açabileceğini de ortaya koymaktadır.

Yukarıda yer alan her bir atasözü frameler bağlamında bir şeyin ya da kişinin değerini belirlemede önemli olan unsurları içerir ve bu unsurlar sosyal, bireysel veya doğa olgularına dayalı olarak kültürel bir çerçeve sunar. Bu tür çerçeveler, sadece atasözlerinin dilsel yönlerini değil, aynı zamanda toplumsal değerler ve algıların nasıl şekillendiğini de anlamamıza olanak sağlar. Ayrıca analiz edilen her bir atasözü, belirli bir sosyal bağlamı veya bireysel durumu yansıtarak üzerinde düşündüğümüz değerlerin, normların ve bilgi süreçlerinin nasıl iç içe geçtiğini ve toplumsal düzeyde nasıl bir etkileşim yarattığını da göstermektedir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise yapay zekâ araçları ile atasözleri açıklamalarının paralellik göstermesidir. Dolayısıyla bu durum kültüre ait çerçevelerin sözlü kültür ürünlerinin açıklanmasında da katkı sağladığını kanıtlamaktadır.

2. "Konuşmak", "Söylemek", "Demek" Sözcüklerini İçeren Atasözleri

Araştırma bulgularının neticesinde, örneklem dâhilinde ele alınan toplam 140 atasözünün sadece 3 tanesinde (%2,14) "konuşmak" sözcüğüne gönderimde bulunduğu görülmüştür. Bunun dışında 27'sinde (%19,29) "söylemek" sözcüğüne, 23'ünde ise (%16,43) "demek" sözcüğüne gönderimde bulunulmuştur.

Aşağıdaki tablolarda "konuşmak", "söylemek" ve "demek" sözcüklerini içeren atasözlerinin tam listesi yer almaktadır. Çalışmamızın kapsamı gereği bu anahtar kelimeleri (konuşmak, söylemek ve demek) içeren atasözlerinden toplam 9 tanesi frame teorisi bağlamında açıklanacaktır.

Tablo 3.“Konuşmak”, “Söylemek” ve “Demek” Sözcüklerini İçeren Atasözleri

	“Konuşmak” Sözcüğünü İçeren Atasözleri	“Söylemek” Sözcüğünü İçeren Atasözleri	“Demek” Sözcüğünü İçeren Atasözleri
1	Eğri oturup doğru konuşalım.	Derdini söylemeyen (saklayan) derman bulamaz.	Tencere (çömlek) demiş dibim altın, kaşık (kepçe) demiş ben neredeyim? (girdim, çıktım).
2	Hayvan koklaşa koklaşa, insan konuşa konuşa.	Dost dostun ayıbını yüzüne söyler.	Hak deyince akan sular durur.
3	Deveci ile konuşan kapısını büyük açar.	İnsan gönlünün artığını söyler.	Boşboğazı ateşe atmışlar, odunum yaş (az) demiş.
4		Hocanın dediğini yap (söylediğini dinle), yaptığını yapma.	Arsızın yüzüne tükürmüşler yağmur yağıyor demiş.
5		Kızım sana söylüyorum (dedim) gelinim sen anla (işit).	Aç ne yemez, tok ne demez.
6		Çok söyleme arsız edersin, aç bırakma hırsız edersin.	Cömert derler maldan ederler, yiğit derler candan ederler.
7		Çok bilen (söyleyen) çok yanılır.	Köylü, misafir kabul etmeyiz demez, konacak konak yoktur der.
8		Ağzından hayır çıkmazsa bari şer söyleme.	Köprüden (köprüyü) geçinceye kadar ayıya dayı derler.
9		Arkadaşını söyle, kim olduğunu söyleyeyim.	Sen bilirsin deyince (değirmende) kavga olmaz.
10		Acıkan ne olsa yer, acıyan ne olsa söyler.	Elma da alma da demesini biliriz.
11		Akil isen açma sırrın dostuna, çünkü dostun dostu vardır, o da söyler dostuna	Bir adama kırk gün (deli dersen deli, akıllı dersen akıllı olur) ne dersen o olur.
12		Kötü söyleme eşine, ağı katar aşına.	Eşeğe cilve yap demişler, çifte atmış.
13		Söyleyene bakma, söyletene bak.	Eşeği düğüne çağırmışlar ya odun eksik ya su demiş.
14		İstediğini söyleyen istemediğini işitir.	Gel demesi kolay ama git demesi güçtür.
15		Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.	Yoğurdum (ayranım) ekşidir diyen olmaz.
16		Doğru söyleyenin bir ayağı üzengide gerek.	Sür git dememişler, gör geç demişler.
17		Doğru söyleyenin tepesi delik olur.	Katıra baban kim? Demişler, dayım at demiş.
18		Arife günü yalan söyleyenin (oruç yiyenin) bayram günü yüzü kara çıkar (olur)	Ağır ağır demeli, çabuk çabuk yemeli.
19		Var varlatır, yok söyletir.	Ateş demekle ağız yanmaz.
20		Dert ağlatır, aşk söyletir.	Şaşı, çakır demektense kör de, kurtul.
21		Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü.	Bal bal demekle ağız tatlanmaz.
22		Az söyle çok dinle.	İstemem diyenden korkmalı.
23		İki dinle bir söyle.	Alçacık dağları ben yarattım demek.
24		Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır.	
25		Isıracak it (köpek) dişini (dişlerini) göstermez.	
26		Herkesin ağzı torba değil ki büzesin.	
27		El ağzına bakan, karısını tez boşar.	

1.2. "Konuşmak", "Söylemek" ve "Demek" Sözcüklerini İçeren Atasözlerinin Analizi

Eğri oturup doğru konuşalım.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Birisine karşı tutumumuz ne olursa olsun doğruyu söylemeliyiz.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, fiziksel veya davranışsal kusurlarımız olsa bile, sözlerimizde dürüst ve doğru olmamız gerektiğini vurgular. Yani, nasıl oturduğumuz, görünüşümüz veya eksikliklerimiz önemli değildir; önemli olan, konuşmalarımızın içten, açık ve doğru olmasıdır. Bu anlayış, samimiyetin ve güvenilirliğin değerini öne çıkarır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Metnin alt katmanı kültürel örüntüler çerçevesinde dürüstlüğü vurgulamaktadır. Dürüstlük her kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de önem arz etmektedir. Bir insanın fiziksel kusurları, kötü görüntüsü olsa dahi dürüstlüğünün, doğruluğunun ve samimiyetinin daha önemli olduğu vurgulanmaktadır. Frameler çerçevesinde düşünüldüğünde samimiyet ve güvenirliğin en önemli unsurunun dürüstlük olduğu ifade edilmektedir.

Hayvan koklaşa koklaşa, insan konuşa konuşa.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: İnsanlar konuşarak birbirlerini daha iyi anlarlar.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, hayvanların doğal ve içgüdüsel iletişim biçimlerini, insanların ise daha karmaşık ve bazen yüzeysel olan konuşmalarını karşılaştırır. Hayvanlar, örneğin koklama yoluyla doğru ve dürüst bir şekilde iletişim kurarlar; insanlar ise bazen gereksiz yere uzun konuşmalar yaparak kendi duygu ve niyetlerini gizleyebilirler. Bu deyim, insanların sözle fazla zaman harcarken gerçek duygularının geride kaldığını ima edebilir.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Konuşmak, anlaşmak kavramlarının hayvanlar üzerinden aktarılması bir anlam metaforu oluşturmuştur. Dolayısıyla bu atasözü, insan olmanın gerekliliğinin konuşmak, muhabbet etmek olduğuna atıf yapmaktadır. Bireylerin anlaşmasının yegâne yolunun bağırmaktan, kavga etmekten ziyade konuşmaktan geçtiğini çerçeveler bağlamında çizmektedir.

Deveci ile konuşan kapısını büyük açar.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Yüksek makam sahibi kimselerle ilgisi olanlar durumlarının gerektirdiği özveriyi göze almalıdırlar.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, karşımızdaki kişinin yaşam tarzına ve diline uygun, içten ve samimi bir üslupla konuşmanın ne kadar değerli olduğunu anlatır. Deveci, sıradan ve doğrudan bir yaşamı simgeler; onunla aynı dilden konuşan, samimi yaklaşım sergileyen kişi, karşı tarafın güvenini kazanır ve kendisine kapılar geniş bir biçimde açılır. Yani, hitap ettiğiniz kişinin anlayabileceği ve kendini rahat hissedeceği şekilde konuşmak, sıcak karşılanmanın anahtarıdır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Metinde yer alan deve, yükseklik ile birbirini tamamlayan bir çerçevedir. Dolayısıyla yukarı makamlarda olan biriyle konuşacak yahut o makama ilgisi olan bir kimsenin; o makama ulaşmak için çekmesi gereken zorluklar metaforik bir planda belirtilmiştir. Ayrıca bu atasözü, kişinin emelleri nedeniyle maruz kalabileceği olumsuz sonuçlara da kendini hazırlaması gerektiğini de ifade etmektedir. Başka bir deyişle emek olmadan yemek olmayacağını metaforik bir çerçevede sunmaktadır.

Derdini söylemeyen (saklayan) derman bulamaz.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: İnsan sıkıntısını başkasına açıklayarak giderebilir.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, yaşadığımız sıkıntıları ve dertleri paylaşmanın, çözüm bulmanın ilk adımı olduğunu vurgular. İçimizde tuttuğumuz dertler, ifade edilmediği sürece kimsenin yardımına ulaşamaz, dolayısıyla derman (çare) bulmak zorlaşır. Derdimizi açıkça dile getirdiğimizde, çevremizden veya uzman kişilerden destek alarak daha hızlı ve etkili çözümlere ulaşabiliriz. Bu yaklaşım, yalnızca kişisel sağlığımız ve psikolojik iyileşmemiz için değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerde de samimiyet ve güvenin sağlanması açısından önem taşır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Bu metnin alt katmanında aşk ağlatır, dert söyletir gibi atasözlerinden psikolog-danışan görüşme teknikleri ve terapi metotlarına kadar takip edilebilecek silsile güdülmüştür. Anlatmanın,

anlatıların, yazıların, sözlerin vb. birçok aktarım yolunun önemi vurgulanan bu sözde frameler çerçevesinde insanların rahatlaması için dertlerini içine atmaması konuşması gerektiği ifade edilmiştir.

Dost dostun ayıbını yüzüne söyler.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Gerçek dost uyarmak, kusurun düzeltilmesini sağlamak amacıyla ayıbı yüze karşı söyler.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, gerçek dostluğun dürüstlük ve samimiyet üzerine kurulu olduğunu vurgular. Gerçek bir dost, sizi sevdiği ve önemsediği için, yanlışlarınızı gizlemez; yapıcı bir şekilde, hatalarınızı yüzünüze vurur. Bu eleştiri, sizi geliştirip daha iyi bir insan olmanız için yapılır. Dolayısıyla, dostunuzun eleştirilerini alırken, içten gelen iyi niyeti ve sizi düşündüğünü unutmamak gerekir.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Metnin alt katmanı gerçek dostun bireyin ayıbını gizlemesi yerine yüzüne söylemesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Çerçeveler bağlamında ise bu atasözü samimiyet ve dürüstlük örgüsü çizmektedir. Ayrıca toplumun gelişmesi için eleştirinin önemini de ifade etmektedir.

İnsan gönlünün artığını söyler.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: İnsanlar şaka yaparken içlerinden geçeni yansıtırlar.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, insanın içinde biriken duyguların ve düşüncelerin zamanla dışa vurulduğunu, samimi ifadelerin ise yürekten geldiğini anlatan bir öğüttür. Bu ifadeye göre, kişinin ağzından çıkan sözler, gönlünde taşıdığı fazlalıkları (birikmiş hisleri, yüreğindeki gerçekleri) yansıtır. Yani insan, içinde tutamadığı duygularını, ister istemez sözlerle dışarıya aktarır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Metnin alt katmanında insanın ağzından çıkan her sözün yaşantıları, bilgi ve tecrübelerinin olduğu ifade edilmektedir. Bir başka deyişle insanın içerisinde biriktirdiği duygular, aklında yer alan düşünceler zamanla dışa vurur. İnsanın sosyal bir varlık olduğuna da vurgu yapan bu atasözü çerçeveler bağlamında tecrübe ve yaşanmışlıkları kültürel bağlamda ise bunların ifade ediliş biçimlerini anlatmaktadır.

Tencere (çömlek) demiş dibim altın, kaşık (kepçe) demiş ben neredeyim?

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: İçyüzünü iyi bilen kimseye karşı, kusurlarını gizlemeye çalışan ve yüksek nitelikleri bulunduğunu söyleyerek övünmeye kalkışan kişi, gülünç duruma düşer.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, kişinin kendi değerini abartmasına rağmen başkalarının emeğini veya konumunu görmezden gelmesini eleştiren nükteli bir anlatımdır. İki nesne arasındaki diyalog üzerinden insan ilişkilerindeki benmerkezcilik, kibir ve adaletsizlik gibi durumları hicveder.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Zıt bağlamlı altın ve bakır metaforu tencere ve kaşık sözcükleri ile pekiştirilmiştir. Kaşık tencerenin yalan ifadesini çürüterek framein iki kutbunu belirtmiştir. Bu atasözü, kişinin kendi içsel değerleri ile toplumsal değerler arasındaki uyumu ifade etmektedir. Tencere, özel değer; kaşık ise toplumsal değeri anlatmaktadır. Dolayısıyla kişinin hem bireysel hem de toplumsal değerlerle uyumlu olması gerektiğini ifade eder. Ayrıca içsel değerlerin ve toplumsal değerlerin bir arada uyum içinde olması gerektiği de vurgulanır.

Hak deyince akan sular durur.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Bir anlaşmazlıkta adalet, tarafsızlık, hakkaniyet devreye girdiğinde kimsenin söyleyecek sözü kalmaz.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, gerçeğin ve adaletin tartışılmaz gücünü vurgulayan derin bir anlama sahiptir. Sözlü anlamıyla, "Hak (adalet/gerçek) sözü söylendiğinde, akan sular bile durur." Mesajını taşır. Metaforik olarak, hakikatin her türlü çatışma, karmaşa veya belirsizliği sonlandırabilecek mutlak bir otoriteye sahip olduğunu ifade eder.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Metnin alt katmanı dindarlıktır. Kültürel ve dinî örüntüler bağlamında ise bireyin Allah karşısında doğruyu söylemesi gerektiği ifade edilmiştir. Yani bireyin Hak karşısında takınması gereken tavrı vurgulamaktadır. Değer, inanç bağlamında bir çerçeveye sahip olan bu atasözü; iyi insan olma, dürüst olma gibi değerlerin önemine atıfta bulunmaktadır.

Boşboğazı ateşe atmışlar, odunum yaş (az) demiş.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Çenesi düşükler umulmadık anlarda densizce konuşabilirler.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, kişinin kendi hatasını görmek yerine, sonuçlara bahane bulmasını eleştiren nükteli bir anlatımdır. Sözlü anlamıyla, "gevezeliği yüzünden ateşe atılan biri, cezayı hak ettiğini kabul etmek yerine, odunun yaş (yakmaya elverişsiz) veya az olduğunu söyler" şeklinde çevrilebilir. Metaforik olarak, sorunun kaynağıyla yüzleşmekten kaçınan, bahanelere sığınan insan davranışını hicveder.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Çerçeve teorisi bağlamında bu atasözü gereksiz ve boş konuşulmamasının altını çizmektedir. Tüm dünya kültürlerinde buna benzer atasözlerinin varlığı mevcuttur. Ancak Türk kültürü kapsamında düşünüldüğünde buna benzer bazı atasözleri bulunmaktadır. Örneğin; "Söz ola bitire savaşı, söz ola kestire başı" atasözü de bu minvalde ele alınabilir. Dolayısıyla metnin alt katmanı zekâya, bilgiye ve tecrübeye atıfta bulunmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, bu atasözlerinde dikkat edilmesi gereken birkaç önemli nokta bulunmaktadır. İlk olarak, değerler ve nitelikler arasında bir karşılaştırmanın yapıldığı görülecektir. Bireysel nitelikler ve kişisel özellikler neticesinde ortaya çıkan etkiler ve sonuçlar bireylerin davranışlarını ve niteliklerini belirler. Frame teorisi perspektifinden bakıldığında ise atasözlerinin arkasındaki kültürel ve bilişsel çerçeveler ortaya çıkmaktadır. Yani atasözlerinin, kültürel kodları ve toplumsal değerleri nasıl aktardığı bu çerçeveler aracılığıyla daha iyi anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yukarıda analiz ettiğimiz atasözlerinin hemen hemen hepsinde bilgi ve tecrübeye atıf yapılmaktadır. Bu ise Türk kültürünün en önemli çerçevesinin bilgi ve tecrübe olduğunu göstermektedir.

Özetle, frame teorisi perspektifinde yapılan bu değerlendirme, bahsi geçen atasözlerinin, dilin, düşüncenin ve kültürel değerlerin nasıl etkileşim içinde olduğunu ve bu etkileşimin toplumsal yapıları ve bireyleri nasıl şekillendirdiği konusunda ipuçları sunmaktadır. Analiz edilen atasözleri ile ilgili bir diğer tespit ise tıpkı diğer başlıkta olduğu gibi yapay zekânın açıklaması ile sözlük açıklamalarının benzerlik göstermesidir.

1.3. "Anlatmak" Sözcüğünü İçeren Atasözleri

Araştırma bulguları kapsamında, örneklem atasözlerinden 12'sinin (%8,57) "anlatmak" sözcüğünü içerdiği tespit edilmiştir. "Anlatmak" sözcüğünü içeren atasözlerinin listesi Tablo 4'te sunulmuştur. Tablonun devamında frame teorisi bağlamında üç atasözünün analizi verilmiştir.

Tablo 4. "Anlatmak" Sözcüğünü İçeren Atasözleri

1	Şüyuu vukuundan beter.
2	Bir karıyla bir koca, dırdır eder her gece.
3	Çocuğun bulunduğu yerde dedikodu olmaz.
4	Çocuktan al haberi.
5	Dili olsa da söylese (anlatsa)
6	İş anlatılıncaya kadar baş elden gider
7	Leyleğin ömrü (günü) laklakla geçer.
8	Maksat muhabbet olsun.
9	Sorma kişinin aslını, sohbetinden bellidir.
10	Anlatışa göre verirler fetvayı.
11	Tilki tilkiliğini anlatıncaya kadar post elden gider.
12	Cahile söz (laf) anlatmak deveye hendek atlatmaktan güçtür (zordur).

Tabloya bakıldığında anlatma kategorisinin içine dâhil edilebilecek "muhabbet/sohbet/dedikodu/dır dır/lak lak/haber" sözcüklerini içeren atasözleri de yer almaktadır.

1.3.1. "Anlatmak" Sözcüğünü İçeren Atasözlerinin Analizi

İş anlatılıncaya kadar baş elden gider.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Kızışmış bir kavgada veya herhangi bir olayda meram anlatmaya fırsat kalmadan olacak olur.

Yapay zekânın yorumu: Bu söz, bir işe başlamadan önce işin detaylarının ve gerekliliklerinin tam olarak açıklanmasının ne kadar önemli olduğunu vurgular. Eğer işin nasıl yapılacağı, hangi yöntemlerin kullanılacağı ve hedeflerin ne olduğu netleştirilmezse, işi yürütecek kişi ya

da kişiler yanlış anlamalara düşebilir, kontrolü kaybedebilir veya hatalar yapabilir. "Baş elden gider" ifadesi, bu belirsizlik ve eksik bilgi yüzünden işin, kontrolünü ve verimliliğini yitirmesine işaret eder. Yani, herhangi bir işe başlamadan önce yeterince bilgi ve yönlendirme sağlanmasının, sağlıklı bir başlangıç ve başarılı sonuçlar elde etmek için kritik olduğunu anlatır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Atasözünün alt metninde öfke olduğu görülmektedir. Bu bağlamda öfke hâlinde kişi duygularının etkisi altında olduğu için kendini açıkça ifade edemez. Alıcıya gönderdiği iletide düşüncelerinden çok duyguları ağır basar. Bu sebeple aldığı dönüt kişiyi memnum etmez. Bu sebeple öfke nöbetindeki kişi, "Tam olarak ne söylemek istiyorum?" sorusunu kendisine sorarak hazır zamanı ve imkânı varken kendini sağlıklı bir şekilde ifade etmelidir. Çerçeveler bağlamında bu atasözü öfkenin bireye verdiği zararı aktarmada bir aracı olarak düşünülmelidir.

Anlatışa göre verirler fetvayı.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Haksız kişi, olayı kendisini haklı gibi göstererek anlatırsa dinleyen ona hak verir.

Yapay zekânın yorumu: Bu ifade, bir konuda verilecek sonucun, olayın veya durumun nasıl anlatıldığına bağlı olarak değişebileceğini vurgular. Yani, bir meseleye dair fetva—veya genel olarak herhangi bir hüküm—konunun sunuluş biçimine, vurgulanan detaylara ve anlatımın içeriğine göre şekillenir.

Örneğin, bir olayın tüm yönleriyle ve eksiksiz anlatılması, değerlendiricinin (burada fetva veren kişinin) konuyu doğru anlamasına olanak tanır; ancak anlatımda bazı ayrıntıların atlanması ya da çarpıtılması, sonucun farklı olmasına neden olabilir. Bu da demek oluyor ki, karar verme süreci, elde edilen bilginin kalitesi ve nasıl aktarıldığıyla doğru orantılıdır. Sonuç olarak, "Anlatışa göre verirler fetvayı" ifadesi, bir meseleye dair nihai kararı veya hükmü etkileyen en önemli unsurun, o konunun bize nasıl sunulduğunu anlatır.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Bu atasözünün alt metninde adalet değeri bulunmaktadır. Ancak bu adalet kişinin herhangi bir olayı veya olguyu nasıl aktardığıyla ilgilidir. Dolayısıyla bir olayda haklıysanız bunu aktarırken düzgün aktarılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Aksi takdir haksız olan bir kişi olayı aktarışına göre adaleti kendi istediği gibi sağlayabilir. Tüm bunlar göz önüne alındığında bu atasözü çerçeveler bağlamında adaleti ve bunun aktarılış biçimi üzerinde durmaktadır.

Cahile söz (laf) anlatmak deveye hendek atlatmaktan güçtür (zordur)

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın deve hendekten atlatılamaz, cahile söz anlatmak bundan da zor bir şeydir.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, aklı kapalı ya da bilgiye direnç gösteren kişilere mantıklı ve sağlıklı açıklamalar yapmanın ne kadar güç olduğunu anlatır. Deveye hendek atlatmak neredeyse imkansızken, cahile söz anlatmak da benzer derecede zordur. Bu, bazı insanlarla ne kadar uğraşılsa da mantık ve akıl yoluyla etkileşime girilmesinin mümkün olmayacağını vurgular.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Bu atasözüyle aklın; zihni ve bireyi idare edici güç olduğu, cahil ve bilgisiz kimseleri eğitmenin en zor işlerden daha güç olduğu anlatılır. Frameler bağlamında bu atasözü; sabır ve bilgi düzleminde bir işleve sahiptir. Nasıl ki devenin hendek atlamasının imkânsız olması söz konusuysa, cahil bir insana bir şeyi anlatmak da neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla bu atasözü, özellikle sabır gerektiren ve anlayışsız kişilerle iletişim kurmanın zorluğuna vurgu yapmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak Frame teorisi bağlamında yukarıda örneklerini verdiğimiz atasözlerinin toplumsal düzeyde ne gibi faydalar sağladığı/sağlayacağı ifade edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, atasözleri, bireyin içsel değerleri ile dışsal davranışları arasındaki uyumun önemine değinir. Bu da her bireyin içsel değerleriyle dışsal değerleri arasında bir tutarlılık oluşturmasının gerekliliğini gösterir. İnsanların içsel değerlerini korumaları, aynı zamanda toplumsal algı ve kalıcılık üzerinde büyük bir etki yaratır. İçsel ve toplumsal değerler arasındaki uyum, kişisel değerlerin toplumsal düzeyde uzun süreli bir iz bırakmasını katkı sağlar. Bu bağlamda, frame teorisi; dilin, düşünce ile nasıl bağlantı kurduğunu ve bu bağlantının toplumsal ve kültürel çerçevelerle nasıl şekillendiğini daha

iyi anlamamıza yardımcı olur. Her bir atasözü, belirli bir çerçeve içinde değerlendirilen sosyal, bireysel ve kültürel değerleri yansıtarak, toplumsal yapının birey üzerindeki etkilerini göstermektedir. Böylece sözlü kültürün birer parçası olan atasözlerinin, bireylerin düşünce yapılarına, davranışlarına ve toplumsal değerlere nasıl katkı sağladığını yahut onları nasıl şekillendirdiğini anlamamıza yardımcı olur.

Bu başlık altında da analiz edilen atasözleri yapay zekâ ile paralellik göstermiştir. Böylece frameler (çerçeveler) sözlü kültür ürünlerini açıklamada önemli katkılar sunmaktadır.

1.4. "Duymak/Dinlemek" Sözcüklerini İçeren Atasözleri

Araştırma bulgularından örneklem dâhilinde ele alınan toplam 140 atasözünden 12'sinin (%8,57) "duymak -işitmek/ dinlemek/sağır olmak/kulak" sözcükleriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu Sözcükleri içeren atasözlerinin listesi Tablo 5'de sunulmuştur. Tablonun devamında frame teorisi bağlamında üç atasözünün analizi verilmiştir.

Tablo 5

1	Sağır işitmez (duymaz) uydurur (yakıştırır).
2	Bir dokun bin ah işit (dinle) (kâseifağfurdan).
3	Hocanın dediğini yap (söylediğini dinle), yaptığını yapma.
4	Kendi söyler kendi dinler.
5	Kös dinleyen, davula kulak vermez
6	Mısır'daki sağır sultan bile duydu.
7	Baş ağır gerek, kulak sağır.
8	Yerin kulağı var.
9	Sözü söyle alana, kulağında kalana.
10	Namaza meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz.
11	Sağır için iki kere keramet olmaz.
12	Ulu sözü dinlemeyen, uluyakalır.

1.4.1. "Duymak/Dinlemek" Sözcüklerini İçeren Atasözlerinin Analizi

Sağır işitmez (duymaz) uydurur (yakıştırır).

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Sağır, yanında konuşulan şeyleri işitmez ama konuşanların durumuna bakarak ve anladığını sanarak bir şeyler yakıştırıp söyler.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, dinlemeyi veya doğru bilgi edinmeyi reddeden kişilerin, duyduklarını tam olarak kavrayamadıkları için kendi hayal gücüyle veya uydurdukları yorumlarla gerçek bilgiden uzak sonuçlara vardıklarını ifade eder. Örneğin, bir söylenti duyulduğunda gerçekleri öğrenmeye çalışmayan biri, eksik veya yanlış bilgiyi kendi çıkarımlarıyla doldurur. Böylece gerçek bilgiye dayanmayan uydurmalar ortaya çıkar.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Bu atasözünün alt metni dinlemenin önemine işaret etmektedir. Öyle ki bir konuyu anlamak için ilgili konunun dinlenmesi gerekir. Çerçeveler bağlamında düşünüldüğünde ise bu atasözü Türk kültüründeki bir olguyu ortaya çıkarmaktadır. O ise dinlemektir. Türk kültüründe dinleme, önemsenen bir de kavramdır. Batı toplumlarında, iletinin anlaşılırlığı konuyu aktaranın sorumluluğundayken; Türk toplumunda ise iletiyi anlamanın sorumluluğu dinleyiciye atfedilmiştir. Bu atasözünde de bu durum gözler önüne serilmiştir. Frameler bağlamında ise Türk toplumunda dinlemenin önemine dikkat çekilmiştir.

Bir dokun bin ah işit (dinle) (kâseifağfurdan).

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: İnsanları konuşturmak için biraz dertlerini deşmek yeter.

Yapay zekânın yorumu: Bu söz, dinlemenin derin anlamlara ulaşmakta ne kadar önemli olduğunu vurgular. Kaseifağfurdanın ifade ettiği üzere, yüzeyde belki basit, ufak bir dokunuş ya da söz, ardında binlerce duygu, endişe veya yaşam tecrübesi barındırabilir. Yani, karşıdakini iyi dinlersen, söylenenin ötesinde yatan hikmet, acı ve sevinçleri, incelikli anlatımları fark edebilirsin. Böylece, sadece duyduklarını değil, aralarındaki duygusal derinliği de kavrayarak daha anlayışlı ve duyarlı olursun.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Atasözünün alt metni söz ve dinleme ilişkisi çerçevesinde kurulmuştur. Bir başka deyişle bireyin içinde sakladığı duygu ve düşünceler kimi zaman bir sözle karşılık bulur ve dökülmeye başlar. Frameler açısından bakıldığında söz ve dinleme ilişkisinin Türk kültüründe oldukça önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ulu sözü dinlemeyen, uluyakalır.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün açıklaması: Büyüklerin verdiği her öğüt yaşadıkları veya tanık oldukları bir olaya dayanır, bir büyüğün kulak ardı ettiğimiz sözünün önemini, başımız derde girip sızlanmaya başladığımız zaman anlarız.

Yapay zekânın yorumu: Bu atasözü, bilge ve deneyimli kişilerin söylediklerine kulak asmayanların sonrasında yalnızca kendi pişmanlıkları ve sızılarıyla baş başa kalacaklarını anlatır. "Ulu söz" burada, derin tecrübelerin ve aklın ifadesi olan değerli öğütleri; "uluyakalır" ise bu öğütleri dinlemedikleri için pişmanlık içinde, yalnız ve şikâyet eder hâlde kalmayı simgeler. Kısacası, doğru ve yerinde tavsiyeleri dinlemenin, ileride oluşabilecek zorluklardan kaçınmak açısından önemine dikkat çeker.

Çerçeve teorisine göre açıklama: Bu atasözü bilgi, deneyim ve tecrübenin sözle ifade edilmiş şeklidir. Türk kültüründe büyüklerin sözüne, bilgisine ve deneyimine işaret etmekle birlikte onların gösterdiği yolun doğru olacağını, onların sözüne itibar edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Dört grup hâlinde ele aldığımız atasözleri sosyal, bireysel ve kültürel çerçevede var olan değerleri ve bilgileri yansıtmaktadır. Frame Teorisi, bu atasözlerinin sunduğu anlamları daha derinlemesine anlamamıza olanak sağlar. Alt çerçeveler aracılığıyla, atasözlerinin içerdiği anlamların ne şekilde daha da belirginleştiği ve bu anlamların toplumsal normlarla nasıl örtüştüğü açık bir şekilde görülür. Sonuç olarak, atasözlerinin, kültürel kodların ve değerlerin nasıl bir dilsel çerçeve içinde şekillendiğini anlamak hem bireysel hem de toplumsal bağlamda dilin ne denli önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Frame Teorisi, medya, siyaset, iletişim ve özellikle dil çalışmalarında, bir mesajın nasıl sunulduğunu yani nasıl çerçevelendiğini ve bunun insanların düşünce ve davranışları üzerindeki etkisini anlamaya yönelik kullanılan önemli bir zihinsel analiz aracıdır. Bu teori çerçevesinde Türk atasözlerinin incelenmesi, Türk toplumunun değerlerini, dünya görüşünü ve kültürel çerçevelerini anlamada önemli bir katkı sunmaktadır. Söz gelimi yukarıda frame teorisi kapsamında ele aldığımız atasözlerinin halkın ortak değerlerini, ahlaki normlarını ve sosyal yapısını yansıtan, kuşaktan kuşağa aktarılan özlü ifadeler olarak önemli bir işlev gördüğü tespit edilmiştir. Frame Teorisi kapsamında incelenen atasözlerinin sadece sözlüksel anlamları değil, dilin, düşüncenin ve toplumsal yapının nasıl etkileşimde bulunduğunu ve kültürel değerlerin nasıl şekillendiğini anlamamıza olanak sağlamıştır. Atasözlerinin içinde yer alan çerçeveler, kültürlere yönelik davranışları ve gerçeklik algısını yönlendiren araçlar olarak işlev görmektedir. Bu durum, popüler kültürden ziyade, dil ve çerçevelerin ortak ahlaki ve sosyal ilkeleri iletmek amacıyla nasıl etkileşime girdiğinin bir kanıtıdır.

Frame Teorisi, dilbilimsel, kültürel, sosyolojik ve psikolojik alanlardaki araştırmalara önemli katkılar sağlamış, dilin toplumları nasıl şekillendirdiğine, toplumsal normları nasıl pekiştirdiğine ve bireylerin dünyayı nasıl algıladığına dair derinlemesine bir anlayış sunmuştur.

Çalışmada başvurduğumuz yapay zekâ araçları arasında chatgpt ve deepseek yer almaktadır. Her iki yapay zekâ aracı incelemeye aldığımız atasözlerini tanımlarken ve akıl yürütürken benzer ifadeleri ortaya koymuştur. Her iki yapay zekâ aracının benzer ifadeler ortaya koyması framelerle yani çerçevelerle bağlantılı olmasından dolayıdır. Yazımızın başında da belirttiğimiz üzere bir kültürde yer alan değerler, normlar, gelenek ve görenekler bir çerçeve çizer. Yapay zekâ araçları da herhangi bir şeyi yorumlarken o kültüre ait çerçeveleri kullanır. Bir başka deyişle bu yapay zekâ araçları başka bir kültürle ilişkili bir şekilde kullanıldığında o kültüre ait çerçeveler vasıtasıyla farklı sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Söz gelimi Batı toplumunda bir konunun anlaşılabilirliği anlatıcının sorumluluğundayken Türk toplumunda ise bu durum tam tersi bir vaziyet göstermektedir. Yani bir konunun anlaşılabilirliği dinleyiciyle ilişkilidir. Örneğin; yukarıda da analiz ettiğimiz Sağır işitmez (duymaz) uydurur atasözü bu minvalde değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Frame Teorisi, kültürlere özgü çerçeveler çizmektedir. Dolayısıyla diğer sözlü kültür ürünlerinde de olduğu gibi atasözlerinin anlamı da sadece dilsel düzeyde değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bağlamlarda çerçeveler çizmektedir. Bu ise o kültürü anlamada ve anlamlandırmada daha etkili bir olanak sağlar. Bu çalışma kapsamında Frame Teorisi'nin dilin ve kültürün etkileşimini açıklamada ne denli etkili bir araç olduğunu ve atasözlerinin kültürel ve dilsel değerlerinin şekillenmesinde çerçevelerin önemini ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

Arık, E. (2013). Kültürlerarası iletişim bağlamında atasözlerinin evrenselliği üzerine bir inceleme. *Atatürk İletişim Dergisi* (5), 11-24.

Atalay, B. (2013). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind: collected essays in anthropology, psychology, evolution and epistemology*. CA: Chandler.

Çobanoğlu, Ö. (2020). *Tarihte ve günümüzde Türk boylarının ortak atasözleri sözlüğü*. Akçağ Yayınları.

Dinler, Z. (2012). *Bilimsel araştırma ve e-kaynaklar*. Ekin Basım Yayın.

Entman, R. M. (1993). Framing: Towards clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, vol. 43 (4), pp. 51-58. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x

Eroğul, N. (2025). Türk Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet: İdealize Edilen Kadın Kimliği Üzerinden Erkekliği Okumak. Haktan Kaplan (Ed.), *Türkoloji Araştırmaları*. Özgür Yayınları. https://doi.org/10.58830/ozgur.pub697.c2964

Goffman, E. (1974). *Frame analysis: an essay on the organization of experience*. Harvard University Press.

Gönen, Y. Ö. (2015). Türk atasözlerinde sözlü iletişim unsurlarının sunumu [Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Güran, M., ve Özarslan, H. (2015). Çerçeveleme teorisi ve toplumsal Hareketler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 4(1), 36-50. https://doi.org/10.17680/akademia.v4i1.5000080211

Pazarkaya Y. (2011). *İnsan dilden yeter dilden biter atasözlerinde dil felsefesi*. Kanes Yayınları.

Tversky, A. and Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, vol. 211, pp. 453-458.

Van Dijk, T. A. (1977). *Text and context: explorations in the semantics and pragmatics of discourse*. Longman Press.

Elektronik Kaynaklar

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri. Erişim tarihi: 20.02.2025.

https://chat.deepseek.com/, Erişim tarihi: 21. 02.2025.

https://chatgpt.com/. Erişim tarihi: 21.02.2025.